

Марія Швед, Марія Альчук

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА СІМ'Я У МІЖНАЦІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ

У другій половині ХХ століття у світі відбулися кардинальні зміни, зумовлені загальними процесами глобалізації, інтеграції, трансформацій, постійних змін, пошуків нових стратегій, які вплинули на фундаментальні основи організації і розвитку суспільства в цілому. Ці процеси водночас породили і сучасні глобальні проблеми, що переживає людство і які становлять загрозу для національної безпеки країн. До них насамперед відносять: міграції, епідемії, малі і великі заворушення, екологічні кризи, катастрофи, військові загрози, тероризм і організована злочинність. Серед них особливе місце займають міграції [1]. **Міграції** з історичного погляду – це досить давнє світове явище, що існувало в усі часи і впливало на долі окремих людей, цілих народів і навіть континентів.

Не обійшли ці процеси й Україну. Україна пережила декілька міграційних хвиль, найпопулярнішою з яких є остання, четверта хвиля, яку називають трудовою міграцією. **Зовнішня трудова міграція** – це процес організованого або стихійного переміщення працездатного населення з країни до країни, викликаний причинами економічного характеру [7, с. 354]. Також трудовою міграцією вважають рух працездатного населення у межах країни або поза її межами, який пов'язаний зі зміною місця роботи або пошуком роботи і є одним з типів міграційних процесів, що має вплив на демографічну ситуацію в державі. За різними експертними оцінками, за роки незалежності Україну залишило до 7 мільйонів осіб. Унаслідок важкої економічної ситуації в Україні, значного дефіциту робочих місць на ринку праці продовжується виїзд громадян з України до країн далекого і близького зарубіжжя.

На думку А. Кирчіва, трудова міграція є одним з численних аспектів глибокої і всеохоплюючої системної кризи в суспільстві, які пронизують його наскрізь, присутні у повсякденному житті майже кожної української родини і безпосередньо впливають на національно творчі та суспільні процеси. Наслідками таких процесів, на його думку, є:

- **депопуляція, або «знесення»** Згідно з неофіційними даними, йдеться про 7 мільйонів українців, які нині

перебувають за кордоном і належать до категорії трудових мігрантів;

- **соціальне сирітство**, або проблема ще одного втраченого покоління. Наслідком тривалого розриву сімейних стосунків стає асоціальна поведінка покинутих дітей, що приводить до фактичного припинення існування родини, яка в усі часи вважалася основою безпеки нації та держави;
- **«відтік мізків»**— одна з найболючіших проблем в контексті перспектив науково-технічного прогресу і належного стану безпеки нації;
- **злочинність і корупція**, насамперед йдеться про розвиток бізнесу на нелегальній міграції, тобто на сучасній работоргівлі.
- **політичний аспект**. Трудові мігранти (особливо – нелегальні) в умовах нинішньої політичної дійсності стають заручниками політичних маніпуляцій. Передовсім це проявляється у період всенародних волевиявлень (референдумів, виборів тощо) [6, с. 35-37].

Сучасний стан міграційних процесів в Україні характеризується переважно зовнішньою активністю, значним впливом населення за межі держави, високим рівнем інтенсивності та стрімким зростанням масових «тіньових» поїздок за кордон.

Наслідки трудової міграції, її аналіз поряд з уже відомими позитивними сторонами, а саме: діалог культур, право і свобода вибору, економічні здобутки, професійне зростання і обмін – виявили цілу низку проблем, які стали предметом дослідження науковців, а також проблемою обговорення фахівців та громадських діячів. Становлення і розвиток міграційної теорії, на думку Н. Г. Ничкало, вивчення міграційних потоків населення, причин цього явища світового масштабу та перспектив цього розвитку – всі ці проблеми є не лише історичними, філософськими, соціологічними та економічними. Вони також знаходяться у площині психологічних і педагогічних досліджень, оскільки в центрі процесів, пов'язаних з міграцією, є людина з цілим комплексом фізіологічних, етнонаціональних, культурних, духовних, побутових та ін. потреб [4, с. 19]. У зв'язку з цим в Україні починають розгортатися наукові дослідження та міжнародна співпраця з питань міграції за підтримки Міжнародної Організації Міграції та Європейської

комісії. Саме ці інституції підтримали ініціативу Інституту Кеннена організувати публічне обговорення цієї проблеми на міжнародних конференціях, семінарах, круглих столах. Заслуговує на увагу діяльність у цьому напрямі вищих навчальних закладів Харкова, Львова, Ужгорода.

Перші дослідження проблеми трудової міграції проходили у 2002-2004 роках. Сьогодні зовнішні міграційні процеси всебічно і повно вивчають в Інституті економіки НАН України, Інституті соціології НАН України, Інституті держави і права ім. В. М. Корецького, Міжнародному інституті освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» та ін.

Дослідженням трудової міграції населення як соціальної і соціально-педагогічної проблеми займаються сьогодні С. Головка, Б. Довжик, А. Ходорчук, Т. Стубайло, Н. Ничкало, О. Малиновська, І. Ключковська, С. Мельник, О. Позняк, В. Пігіда, А. Сухоруков та ін.

Трудова міграція населення породила в Україні багато соціальних проблем, які не зникають, сьогодні їхні наслідки мають незворотний вплив на українців як націю та на державу. Трудова міграція об'єктивно впливає на формування соціально-економічного, суспільно-політичного та морально-психологічного клімату в Україні. Зокрема, трудова міграція, на нашу думку, негативно впливає на соціальне здоров'я родини, приводить до руйнування сімейних відносин. Оскільки розвиток суспільства неможливий без розвитку та зміцнення сім'ї як важливого інституту соціалізації особистості, проблема негативного впливу на неї міграційних процесів має сьогодні особливе значення та актуальність. Сьогодні науковці трактують сім'ю як малу соціальну групу, створену на основі офіційного чи цивільного шлюбу або кровній спорідненості, члени якої об'єднані спільним проживанням і веденням домашнього господарства, виконанням сімейних функцій, емоційними зв'язками та взаємними юридичними та моральними зобов'язаннями стосовно один одного, родинними традиціями [2, с. 227].

Сім'я є і залишається природним середовищем для фізичного, психічного, духовного, культурного і соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і відповідає за створення відповідних гідних умов для цього. Саме в сім'ї закладаються основи характеру людини, її ставлення до культури, моральності, цінностей та праці. Водночас сім'я покликана залучати дітей до освіти, культури,

прищеплювати загальнолюдські духовні цінності, суспільні норми, навички здорового способу життя [3].

Світова наука сьогодні дотримується цілісного погляду на виховання дитини з боку обох батьків і пропонує для його повноцінної та успішної реалізації дотримання відповідних аспектів формування фізичного, психічного (розумового), соціального (суспільного) та духовного здоров'я. Державна програма «Діти України» також виокремлює ці чотири аспекти, які невід'ємні один від одного, тісно взаємопов'язані, діють одночасно, а їхній інтегрований вплив визначає якість життя людини [5, с. 191-192].

Міграційні процеси, які сьогодні активно розвиваються в усьому світі і в Україні, безпосередньо впливають на творення сімей на міжнаціональній основі. Сьогоднішній український соціум чимдалі стає поліетнічним, про що свідчить, зокрема, невпинне зростання міжнаціональних шлюбів (за даними Державного комітету статистики України, вони становлять третину загальної кількості шлюбів).

З консолідацією народностей, розвитком економічних, політичних, культурних зв'язків утворювалися нації. Таким чином, поряд із глобальними процесами, що формували нові соціальні спільноти, мали місце і більш локальні процеси гендерної взаємодії, які були переплетені з першими. З часом цей процес набирив усе більших темпів, іноді сповільнюючись, а іноді прискорюючись. У зв'язку з міграційними процесами етнокультурні зв'язки сьогодні найбільш урізноманітнилися. Об'єктивні соціально-економічні процеси здебільшого переплітаються з етнічними, вступають з ними в синтез і, як свідчать сучасні дослідження, це не завжди й не всюди відбувається без проблем. У цих умовах сім'я, шлюбні відносини виступають досить важливим об'єктом взаємодії етнокультурних та соціоекономічних і політичних процесів. Міжнаціональні шлюби відображають тенденції інтернаціоналізації в етнокультурному середовищі. Безперечно, міжетнічні шлюби існують стільки ж, скільки і сам інститут шлюбу, бо без цього значна частина етносів просто генетично б виродилась, а культурна та економічна взаємодія була б набагато біднішою. Однак масштаби, напрями та тенденції розвитку національно змішаних сімей на сучасному етапі в нашій країні значно зросли. Найбільша кількість шлюбів зазвичай укладається у межах досить вузької суспільної групи: серед соціального прошарку, релігійного кола чи певного етносу. В силу об'єктивних та суб'єктивних умов, навіть коли етнічним та

соціальним статусам кожної окремо особистості не надають особливого значення, частіше за все укладаються однонаціональні шлюби. Проте в умовах поліфонічності сучасного буття, коли зростають міжетнічні, міжрасові зв'язки, які відображають бурхливий суспільний розвиток, взаємопроникнення культур, зростає кількість етнічно змішаних шлюбів.

Сучасні суспільствознавці характеризують суспільство через дві головні тенденції, що пронизують соціум: **етнічну асиміляцію** (тобто повна чи часткова втрата індивідами певного етносу національних особливостей під впливом домінуючого етносу, руйнація середовища його проживання) та **міжетнічну інтеграцію**, що створює нормальні умови для спілкування та співіснування людей різних національностей. Так, результатом етнічної асиміляції може виступати зміна етнічності або ж деетнізація (повна втрата власних національних і культурних особливостей), що, безсумнівно, має негативні наслідки як для індивіда, так і для суспільства в цілому. У цьому випадку ми більше схилиємося до думки про значення міжнаціональної інтегрованості індивіда у міжнаціональному шлюбі, оскільки вона означає усвідомлення ним приналежності до свого етносу і тісний національний, психологічний, культурний зв'язок з ним.

Етнічно змішана родина є найважливішим чинником формування етнічної самоідентифікації індивіда та найважливіших механізмів трансляції етнокультурного досвіду. Проте за умов поліетнічності суспільства сучасна сім'я, особливо етнічно змішана, виступає об'єктом впливу декількох етнокультурних традицій. І тому вивчення питань: які з цих традицій виявляються домінуючими, які етнічні цінності інтеріоризує індивід, яку роль відіграє батьківська сім'я у процесі формування етнічності особистості – набуває зараз особливої актуальності.

На думку науковців, етнічна інтеграція відбувається більш повно і гармонійно саме у змішаних типах сімей, оскільки індивід, постійно перебуваючи в поліетнічному середовищі, стикається з проблемою етнічного самовизначення, й тому частіше замислюється над своєю етнічною приналежністю. Таким чином, для міжнаціональних шлюбів домінуючим питанням є формування етнічних якостей індивіда, тобто його етнічна самоідентифікація.

Дослідження етнічно змішаних сімей як одного із проявів гендерної взаємодії між різними культурно-історичними групами має

особливе значення. Міжнаціональні шлюби є свого роду структурними утвореннями суспільства, де відбувається трансформація етнічної самосвідомості, а також взаємопереплетення різних етнокультурних традицій, напрямів розвитку, що репрезентують чоловік та жінка. На думку соціологів, у виборі шлюбного партнера мають значення не лише географічна, а й економічна, професійна, релігійна, етнічна приналежності тощо.

Аналіз останніх наукових досліджень показав, що все частіше у науковому вжитку поряд з міжнаціональною сім'єю зустрічається поняття *транснаціональної сім'ї* як типу сім'ї, члени якої живуть розрізнено по обидва боки державного кордону, намагаються зберегти спільне соціальне середовище, емоційні зв'язки, почуття приналежності один до одного, взаємну турботу. Отже, транснаціональною родиною можна вважати малу соціальну групу, поєднану шлюбними чи родинними зв'язками, члени якої певний час або й постійно проживають окремо одні від одних, проте зберігають відчуття єдності, працюють над забезпеченням спільного добробуту та демонструють свою солідарність навіть через державні кордони. Серед типових ознак розвитку сучасного суспільства є явище транснаціоналізму, що характеризується:

- зростанням чисельності діаспор, тісно пов'язаних з материнськими націями;
- взаємопроникненням культур завдяки глобальному поширенню інформації через світові мас-медіа;
- глобалізації фінансів у формі переказів заробітків мігрантів на батьківщину;
- посиленням транснаціональної політичної активності неурядових та міжнародних організацій тощо.

Отже, транснаціональний соціальний простір, що є результатом міграції, змінює не лише міграційні моделі, а значно ширший соціальний контекст (економіку, політику, моделі поведінки, соціальні інститути, зокрема, інститут сім'ї). До головних інтересів та проблем транснаціональної сім'ї відносять:

- економічний потенціал сім'ї (родинний бізнес);
- матеріальне забезпечення (доходи) сім'ї;
- соціальний захист сім'ї (для різних категорій сімей);
- захист зон отримання освіти для членів сім'ї;
- соціальне та медичне патрунування членів сім'ї;

- придбання (отримання) та утримання житла;
- дитяча дошкільна освіта та виховання зусиллями членів сім'ї;
- догляд осіб похилого віку та інвалідів зусиллями членів сім'ї;
- початкова та загальна освіта за рахунок освітнього потенціалу сім'ї;
- організація культури та дозвілля;
- турбота про молоде покоління.

Відповідно до аналізу міжнаціональні (чи транснаціональні) шлюби мають як позитивні, так і негативні сторони. Так, існує низка причин, які характеризують міжнаціональні шлюби з негативного боку: по-перше, невідповідність релігійних поглядів, традицій, звичаїв і культур, через що виникають різноманітні розбіжності між подружжям, а саме: яку віру будуть сповідувати їхні діти, якою мовою вони будуть розмовляти, які традиції та релігійні звичаї будуть дотримані; по-друге, можуть виникнути непорозуміння стосовно відродження і продовження роду (адже при міжнаціональних шлюбах відбувається злиття генів). Однак особи, які виступають за міжнаціональні шлюби, вважають, що вони будуються на взаєморозумінні і любові і певним чином сприяють зміцненню відносин між народами, налагодженню соціального співжиття, від таких шлюбів народжуються здібні і талановиті діти, краще пристосовані до умов сучасної цивілізації.

Виходячи з вищесказаного, напрямами міграційної політики з урахуванням міжнаціональних та транснаціональних процесів можуть бути:

- підтримка сімей мігрантів, які залишилися вдома (зібрання даних, розроблення цільових програм);
- розвиток комунікативних та інформаційних технологій, забезпечення ширшого доступу до них;
- підтримка належної участі мігрантів у суспільних процесах на батьківщині (вибори);
- забезпечення переказу соціальних внесків, зроблених у соціальні фонди за кордоном, відповідні міждержавні угоди тощо;
- спрощення пересування між державами, безвізовий режим;

- сприяння поверненню мігрантів та возз'єднанню сімей на батьківщині, допомога в їхній реінтеграції.

Дослідження і вивчення міжнаціональних шлюбів і сім'ї дозволяє краще зрозуміти ці соціальні процеси, глибше розкрити їхні закономірності і наслідки, оскільки вони відображають у собі різноманіття етносоціальних та етнодемографічних чинників. Таким чином, вивчення міжнаціональних шлюбів стає важливим не тільки з академічної точки зору, але і для вирішення практично важливих проблем сучасного суспільства. А міжнаціональний (чи транснаціональний) підхід до виховання і формування молоді людини в сучасних умовах функціонування сім'ї надає додаткові можливості для її успішної самореалізації, адаптації, ідентифікації і соціалізації в умовах світових глобалізаційних змін.

Література:

1. Зовнішня трудова міграція населення України. К., 2009. 120 с.
2. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. К., 2008. 336 с.
3. Кляпець О. Шлюбно-сімейні настановлення молоді як чинник вибору здорового способу життя // Соціальна психологія. 2005. № 6 (14). С. 151-157.
4. Ничкало Н. Глобалізаційні процеси та міграційна педагогіка // III Український педагогічний конгрес. Зб. наук. Пр. Львів, 2010. С. 18-31.
5. Лісовий В., Шурма І., Коробчанський В. та ін. Сучасна українська сім'я: медико-соціальні аспекти. Харків, 2009. 266 с.
6. Кирчів А. Трудова міграція: аспект національної безпеки // Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства. Зб. наук. статей і виступів за матер. круглих столів. Львів, 2010, С. 34-39.
7. Головка С. В. Світова економіка. К., 2000. 581 с.